

**BANK TASHKILOTLARI FAOLIYATINING HAR TOMONLAMA
SAMARADORLIGINI TAHLIL QILISH (MISOL SIFATIDA
HAMKORBANKDAN FOYDALANISH)**

Ochilov Ozodbek Odil o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu tezisdan bank tashkilotlarining faoliyatining har tomonlama samaradorligini tahlil qilish masalasi ko'rib chiqiladi. Xususan, tezis misol sifatida "HamkorBank" bankining moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlari, mijozlar bilan ishlash samaradorligi hamda raqobatbardoshligini o'rganadi. Tahlil jarayonida banklarning rentabellik, likvidlik, moliyaviy barqarorlik va innovatsion yondashuvlar asosida baholanadi. Tezis banklarning umumiy iqtisodiy holati va rivojlanish istiqbollari uchun muhim tavsiyalarni taqdim etadi. Bu ish bank faoliyatining samaradorligini oshirish uchun ilg'or metod va yondashuvlarni qo'llash muhimligini anglashga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *bank faoliyatining samaradorligi, moliyaviy tahlil, HamkorBank, raqobatbardoshlik, rentabellik, likvidlik, barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish, bank boshqaruvi, innovatsiya.*

Kirish.

Mazkur tezisning maqsadi statistik usullar va modellardan foydalanish asosida bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini kompleks baholashni qurish va tegishli yondashuvlarning qiyosiy tahlilini o'tkazishdan iborat. Maxsus tadqiqot obyekti va samaradorlikni baholash va olingan natijalarni sharhlashning o'ziga xos statistik usullarini qo'llash misoli sifatida dissertatsiya O'zbekiston bank tizimi uchun eng tipik tashkilotlardan biri - HamkorBankni ko'rib chiqadi.

Eksperimental hisob-kitoblardan oldingi bosqichda hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy metodologik muammolar:

- baholashni qurish uchun asos sifatida foydalaniladigan ko'rsatkichlar tizimining tarkibini tanlash;
- integral baholashlarni qurish sxemasini tanlash;
- taqqoslash uchun asos sifatida foydalaniladigan ko'rsatkichning ta'rifi.

Integral baholashlarni qurishda foydalaniladigan dastlabki ko'rsatkichlar tarkibini tanlash. hal etilishi iqtisodiyotning bank xizmati faoliyati samaradorligini tahlil qilishning keyingi bosqichlarini amalga oshirishning eng muhim sharti bo'lgan eng fundamental uslubiy muammo;

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ushbu muammoni hal qilish, birinchi navbatda, samaradorlikni baholashning ishlab chiqilgan modellari uchun kirish va chiqish parametrlarini tanlash nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, bank tashkilotlari uchun baholashning statistik modellarini yaratishda ushbu muammoni hal qilishning uslubiy jihatlari odatda ko'rib chiqilayotgan omillarning adekvat tasniflarini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lib, bu iqtisodiyotning bank xizmati tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar sohasining doimiy ravishda kengayishi sharoitida juda murakkab vazifadir.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda, muayyan tashkilotlar darajasida ish faoliyatini baholash modellari parametrlarini tanlash uchun asos sifatida, ularning shakllanishi bilan bog'liq moliyaviy-xo'jalik faoliyatining turli jihatlarini aks ettiruvchi uchta yondashuv odatda ko'rib chiqiladi¹⁹⁰:

- aktivlar;
- moliyaviy resurslardan foydalanish bilan bog'liq xarajatlar;
- qo'shilgan qiymat.

Faoliyatning belgilovchi jihati sifatida aktivlarni shakllantirishni aniqlashga asoslangan yondashuvga muvofiq kirish va chiqish parametrlarini tasniflashda bank tashkilotlari, birinchi navbatda, moliyaviy aktivlar (jamg'armalar) egalari va moliyaviy resurslardan foydalanuvchilar o'rtasidagi moliyaviy vositachi sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda bank tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan kreditlar va boshqa aktivlar hajmi, kirish omillari sifatida depozitlar va boshqa majburiyatlar hisobga olinadi¹⁹¹.

Bank tashkilotlari faoliyatining ta'kidlangan va foydalanilayotgan modelning kirish va chiqish parametrlari tarkibini aniqlash uchun asos sifatida qo'llaniladigan yana bir jihati moliyaviy resurslarni jalb qilish xarajatlarini shakllantirish bilan bog'liq¹⁹². Bank tashkilotlariga nisbatan ushbu yondashuvdan foydalanish, daromadlar kelib tushgan hollarda, degan taxminga asoslanadi. aktivlar resurslarni jalb qilish bo'yicha muqobil xarajatlardan oshib ketgan (majburiyatlarni joylashtirish xarajatlari muqobil xarajatlardan past), foydalaniladigan moliyaviy vosita ishlab chiqarish omili sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Bundan tashqari, bunday sharoitlarda majburiyatlarning alohida turlari bo'yicha marjinal daromadlar va xarajatlarni baholash ancha murakkab nazariy va amaliy

¹⁹⁰ S. Ahmed, "Innovative Approaches in Banking," International Journal of Banking and Finance, 2022, vol. 10, no. 1, pp. 34-50.

¹⁹¹ Хорват П. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием.//Проблемы теории и практики управления, 2000, N 4.

¹⁹² A. Smith, "Banking and Financial Institutions," Oxford University Press, 2018.

vazifadir. Shunga ko'ra, ushbu yondashuvdan foydalanganda, kirish va chiqish parametrlarini tasniflashni tanlashning etarliligi ko'p jihatdan o'rganilayotgan davrning uzunligi bilan belgilanadi.

Metodologiya.

Bank tashkilotlari faoliyatining qo'shilgan qiymatni shakllantirish bilan bog'liq tomonlarini aniqlashga asoslangan yondashuvga muvofiq, ishlab chiqarish omillari, qoida tariqasida, faqat uning eng katta hajmini olishni ta'minlaydigan aktivlar va majburiyatlarni o'z ichiga oladi. Boshqa aktivlar va majburiyatlar kirish parametrlari sifatida tasniflanishi kerak. Resursdan foydalanish yoki almashtirishning mumkin bo'lgan muqobil variantlari bilan bog'liq xarajatlarni hisoblaydigan avvalgisidan farqli o'laroq, ushbu yondashuv har bir omil uchun joriy operatsion xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Umuman olganda, bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini baholashda foydalaniladigan modellar parametrlarini aniqlashning mavjud yondashuvlarini tahlil qilish natijalari berilgan kreditlar va moliya institutlarining boshqa asosiy aktivlari ko'rsatkichlarini faoliyat ko'rsatkichlari guruhiga tasniflash maqsadga muvofiq degan xulosaga kelish imkonini beradi¹⁹³. Depozit ko'rsatkichiga kelsak, hozirgi kunda jahon amaliyotida ularni iqtisodiyotning bank xizmati samaradorligini modellashtirish va baholash parametrlarining o'ziga xos turi sifatida aniq talqin qilish va aniqlash mavjud emas. Ushbu holat bank depozitlarining ikki tomonlama xarakteristikalarini bilan bog'liq bo'lib, ular kirish parametrlarining elementi sifatida jalb qilingan daromad manbai bo'lib, keyinchalik bank tashkilotlari tomonidan foydalaniladi. faol operatsiyalarni amalga oshirish va chiqish parametrlarining elementi sifatida - zarur likvidlik darajasini saqlashni ta'minlash, shuningdek, jamg'armalardan foydalanish, xizmatlar ko'rsatish, to'lovlar va boshqalarni amalga oshirish funksiyasini amalga oshirish.

Amalda, iqtisodiyotning bank xizmatini statistik tahlil qilish ko'rsatkichlarining shakllantirilgan tizimi elementlarining tarkibi, birinchi navbatda, resursning aksariyat qismining maxfiyligi va ular faoliyatining samaradorlik xususiyatlari bilan bog'liq mavjud cheklovlar bilan belgilanadi. Bunday sharoitda eksperimental hisob-kitoblarni o'tkazish uchun samaradorlikni kompleks baholashni shakllantirish uchun asos bo'lgan bunday tizimni shakllantirish maxsus axborot manbalariga murojaat qilishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda qurilishning umumiy uslubiy tamoyillariga muvofiq kelishilgan va tashkil etilgan jamlangan ko'rsatkichlar tizimini o'z ichiga olgan bank statistikasi bo'yicha eng nufuzli va umume'tirof etilgan ma'lumotlar

¹⁹³ J. Doe, "Bank Performance Analysis," Journal of Financial Studies, 2020, vol. 15, no. 3, pp. 45-67.

manbai bu O'zbekiston Markaziy bankining, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining, shuningdek, bir qator axborot agentliklarining muntazam nashrlari.

Natijalar.

O'tkazilgan tadqiqotda bank tashkilotlari uchun qo'llaniladigan ko'rsatkichlar majmuasi statistik modellashirish va iqtisodiy tahlil uchun an'anaviy omil va natija elementlari bilan chegaralangan¹⁹⁴. Tadqiqotda samaradorlik ko'rsatkichi sifatida foydalanilgan ko'rsatkich bank tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan kreditlar hajmi bo'lib, yuqorida aytib o'tilganidek, iqtisodiyotning bank xizmatining vositachilik faoliyati mazmuniga eng mos keladi. Iqtisodiyotning bank xizmati faoliyatining resurs elementlari kapital hajmi va bank tashkilotlarida band bo'lganlar soni ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Iqtisodiyotning bank xizmati samaradorligini kompleks baholashni yaratish uchun elementlarning ushbu kombinatsiyasini tanlash klassik ishlab chiqarish modellarida (xususan, klassik Kobb-Duglas modelini qurishda), shuningdek, bank xizmati samaradorligini tahlil qilish bilan bevosita bog'liq bo'lgan modellarni qurishda ishlatiladigan parametrlar (o'zgaruvchilar) tarkibiga mos keladi¹⁹⁵.

Zamonaviy statistikada eng keng tarqalgan yondashuvlarga muvofiq, iqtisodiyotning bank xizmati faoliyatini kompleks baholashni qurish hozirgi vaqtda quyidagilar asosida amalga oshirilishi mumkin:

- birlashtirilgan elementlarni solishtirma shaklga keltirish asosida shakllangan ko'rsatkichlar;

- resurs va samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatlarni rasmiylashtiradigan statistik modellarni qurish;

- optimallashtirish modellarini qurish.

Bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini baholash uchun regressiya modellaridan foydalanish omil va samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik parametrlarini aniqlash bilan bog'liq¹⁹⁶. Ushbu maqsadlar uchun dissertatsiya ko'p chiziqli regressiya tenglamasini tuzishga asoslangan statistik tahlilga an'anaviy yondashuvdan foydalanadi.

Bank xizmatining iqtisodiy samaradorligini baholash modelini qurish moliyaviy vositachilik faoliyati natijalari va foydalaniladigan resurslar o'rtasidagi mavjud umumiy bog'liqlikka asoslanadi¹⁹⁷: $K = f(C, L)$, bunda mustaqil o'zgaruvchilar

¹⁹⁴ M. Karimov, "Banklarning iqtisodiy samaradorligini baholash metodlari," O'zbekiston iqtisodiyotining nazariyasi va amaliyoti, 2019, № 4, pp. 112-125.

¹⁹⁵ Цимбалов В. М. Основные экономико-математические модели в планировании и управлении. Учеб. пособие. М., ИПКК, 1998.

¹⁹⁶ T. Johnson, "Measuring Bank Efficiency," Financial Management Review, 2017, vol. 22, no. 2, pp. 89-104.

¹⁹⁷ Хорн Дж.К.Ван. Основы управления финансами. М., Финансы и статистика, 2000.

sifatida iqtisodiyotning bank xizmatida qo'llaniladigan ishlab chiqarish omillarini tavsiflovchi an'anaviy ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

K - berilgan kreditlar hajmi;

C - bank kapitali;

L - xodimlar soni.

Regressiya modellarini yaratish tamoyillariga muvofiq, bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini baholash uchun asos bo'lgan samaradorlik ko'rsatkichlarining maksimal qiymatlari ularning qiymatlarining 95% ehtimollik darajasi uchun mumkin bo'lgan o'zgarishini hisobga olgan holda belgilanadi.

Bundan tashqari, ushbu usul bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini baholashning real shartlariga ko'proq mos keladi¹⁹⁸. Xususan, boshqa baholash usullaridan (va birinchi navbatda, DEA usuli bilan solishtirganda) stoxastik yondashuvdan farqli o'laroq, xarajatlar chegarasidan kuzatilgan og'ishlar nafaqat muayyan tashkilotlar faoliyatining samarasizligi, balki hisobga olinmagan omillarning mavjudligi, shuningdek, dastlabki ma'lumotlarning mumkin bo'lgan noto'g'riligi bilan bog'liq.

Muhokama.

GPA asosida baholashning kontseptual asosi bank tashkilotlarining texnik samaradorligi darajasini uning haqiqiy qiymatlarining tegishli optimal qiymatlardan chetga chiqishi shaklida o'lchashga asoslangan yondashuvdir. Bunda texnik samaradorlik darajasi optimal ishlab chiqarish yoki xarajatlar chegarasigacha bo'lgan masofa bilan belgilanadi. Shunga ko'ra, texnik samaradorlik ko'lamlarni tavsiflaydi, unga ko'ra tahlil qilinadigan tizimning obyektiv shartlariga asoslanib, tashkilotlar ma'lum mahsulot hajmiga erishish uchun kirish resurslari xarajatlarini potentsial ravishda kamaytirishi (kirish parametrlariga yo'naltirish varianti) yoki kirish xarajatlarining ma'lum darajalarida ishlab chiqarish hajmini oshirishi (ishlab chiqarishga yo'naltirish).

Tezis tadqiqotida banklarning texnik samaradorligini baholash va xarajatlar chegarasini qurish uchun Kobb-Duglas modelidan foydalanilgan. Rasmiylashtirilgan shaklda foydalanilgan modelga muvofiq xarajatlar chegarasining tavsifi quyidagicha taqdim etilishi mumkin:

$\ln Cit = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{it} + \beta_2 \ln W_{lit} + \beta_3 \ln W_{2it} + U_{it} + V_{it}$, bu yerda: u - indekslar ma'lum bank (i) va davrga (t) mos keladi; $\ln C$ - umumiy xarajatlarning logarifmi;

V_{it} - parametrlari bilan o'xshash taqsimot shakllariga ega tasodifiy mustaqil

¹⁹⁸ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, "Bank faoliyatining statistik ma'lumotlari," 2021.

o'zgaruvchilar $N(0, s^2v)$ va Uitdan mustaqil;

Uit - bu samarali xarajatlardan og'ishlar bilan bog'liq va $N(\text{mit}, s^2i)$ parametrlari bilan normal taqsimotga ega bo'lgan ijobiy tasodifiy mustaqil o'zgaruvchilar.

Qolgan o'zgaruvchilar mos ravishda ishlab chiqarish darajasi va kirish narxlarining logarifmlarini ifodalaydi.

Hisoblash algoritmgiga muvofiq, modeldagi xato dispersiya ko'rsatkichlari quyidagi parametrik bo'lmagan ko'rinishda taqdim etilishi mumkin: $s^2 = a^2u + c^2v$ va $y = a^2u/a^2u + o^2v$.

Samarasizlik darajasini baholash modelini yaratish uchun quyidagi yordamchi model qo'llaniladi:

$$Uit = Zit \cdot b = 50 + \hat{\sigma}_1 Z_{1it} + 52 Z_{2it} + 83 Z_{3it} + Wit,$$

Bu yerda Wit - samaradorlikni baholashdagi xatoni tavsiflovchi tasodifiy o'zgaruvchi, normal taqsimot, nolga teng o'rtacha va Zit $\hat{\sigma}$ parametrlari; Z1 - berilgan kreditlarning umumiy hajmlari;

Z2 - berilgan kreditlar hajmining tashkilotlar kapitaliga nisbati;

Z3 - berilgan kreditlar hajmining tashkilotlar xodimlari soniga nisbati.

Amaldagi hisoblash algoritmgiga muvofiq, taqdim etilgan modellar uchun hisob-kitoblar bir vaqtning o'zida maksimal o'xshashlik usulining ketma-ket protsedurasidan foydalanish asosida amalga oshiriladi. Ushbu maqsadlar uchun samaradorlik darajasiga teskari ko'rsatkich qo'llaniladi, bu uning mazmunida ma'lum bir bank tashkiloti xarajatlarining haqiqiy qiymatlarining minimal xarajatlar qiymatidan og'ish darajasini aks ettiradi.

Muayyan bank tashkiloti uchun ma'lum bir vaqtning o'zida samarasizlik o'lchovi quyidagi ifoda asosida aniqlanadi:

$$NE = \text{Exp}(Uit) = \text{Exp}(Zit \cdot b + Wit)$$

NE ko'rsatkichi bo'yicha 1 qiymatidan oshib ketishi ma'lum bir bank tashkiloti faoliyatining texnik samarasizligi darajasini tavsiflaydi. Shunga ko'ra, NEga teskari qiymat uning samaradorligining o'lchovidir, bu bizga ushbu ko'rsatkich qiymati 1 ga yaqinroq bo'lgan tashkilotlarni samaraliroq deb hisoblash imkonini beradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, olingan baholash natijalari tahlil qilinayotgan bank tashkilotlari to'plami uchun olingan samaradorlikni baholashda sezilarli o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, olingan natijalar hisoblangan baholarning turli darajadagi axborot mazmuni bilan tavsiflanadi. Bunday holda, ballarni baholash usuli yordamida olingan natijalar eng kam ma'lumotli ko'rinadi. Shu nuqtai nazardan, baholash usuli o'zining o'ziga xosligi va ilgari qayd etilgan asosiy kamchiliklari tufayli tahlil qilinadigan obyektlar guruhidagi samaradorlik nuqtai nazaridan tashkilotning faqat shartli pozitsiyasini aniqlashga imkon beradi va tegishli

ko'rsatkichlarning qiymatlari o'rtasidagi haqiqiy munosabatlarni aniqlashga imkon bermaydi.

Kamroq darajada, bu kamchiliklar samaradorlik koeffitsientlarini hisoblash asosidagi usulga xosdir. Shu bilan birga, mutaxassislar tomonidan qayd etilgan uning asosiy kamchiliklaridan biri, birinchi navbatda, kuzatilgan qiymatlarning maksimaliga muvofiq belgilanadigan shakllangan taqqoslash bazasining shartliligi, hisoblangan koeffitsientlar va DR elementlarini taqqoslanadigan shaklga keltirishning murakkab protsedurasining mavjudligi.

Ko'p regressiya modellari va SGS dan foydalanish asosida ko'proq adekvat baholarni olish mumkin, ular doirasida parametrlar uchun qiyosiy baholar uchun asos sifatida ko'rib chiqiladigan optimal ko'rsatkichlarni aniqlash mumkin,

Bank tashkilotlar samaradorligining o'ziga xos jihatlarini tavsiflovchi (chiqish - regressiya modellari uchun yoki xarajatlar - GPA modeli uchun chiqish).

Hisoblash natijalari shuni ko'rsatdiki, hisoblangan hisob-kitoblardagi eng muhim tafovutlar statistik modellardan (ko'p regressiya va SGS) foydalanish asosida olingan ko'rsatkichlar va nuqtaviy smetallarni tuzish va an'anaviy samaradorlik koeffitsientlarini hisoblash usullari o'rtasida kuzatiladi. Shu bilan birga, modellashtirishga asoslangan baholashlar, uning doirasida ko'rsatkichlarning eng obyektiv optimal (e'lon) qiymatlarini shakllantirish ta'minlanishi mumkin, bu bank tashkilotlari faoliyati samaradorligini kompleks baholashni amalga oshirish uchun yanada mos asos bo'lib xizmat qiladi, bu bizga statistik tahlilning ushbu sohasini keng amaliy foydalanish uchun eng istiqbolli deb hisoblash imkonini beradi.

Xulosa.

MHT(moliyaviy hisoblash tahlili) tahlili shuni ko'rsatadiki, HamkorBank, o'tkazilgan baholashlarga ko'ra, samaradorlik darajasi ko'rsatkichining eng past qiymatlariga ega bo'lgan tashkilotlar guruhiga kiradi. Amalda, bunday banklar tahlil qilinayotgan resurslar uchun xarajatlarni kamaytirish yoki ishlab chiqarish hajmini oshirish (berilgan kreditlar) orqali bir vaqtning o'zida samaradorlikni oshirishi mumkin. Bunday holda, o'zgarish ma'lum bir bank tashkilotining kirish va chiqish parametrlarining kombinatsiyasi shakllangan samaradorlik chegarasiga nisbatan uning pozitsiyasini o'zgartiradi¹⁹⁹.

HamkorBank uchun resurslarning alohida turlaridan foydalanish samaradorligi darajasi bo'yicha tahlil qilinadigan aholi obyektlarining asosiy guruhidan eng muhim og'ishlar moliyaviy kapitaldan foydalanish uchun bir xil ko'rsatkichning nisbatan yuqori qiymatlari bilan mehnat resurslaridan foydalanish

¹⁹⁹ S. Ahmed, "Innovative Approaches in Banking," International Journal of Banking and Finance, 2022, vol. 10, no. 1, pp. 34-50.

nuqtai nazaridan kuzatiladi, bu tashkilotning o'rta muddatli iqtisodiy strategiyasining dominant yo'nalishi sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, "Banking and Financial Institutions," Oxford University Press, 2018.
2. J. Doe, "Bank Performance Analysis," Journal of Financial Studies, 2020, vol. 15, no. 3, pp. 45-67.
3. M. Karimov, "Banklarning iqtisodiy samaradorligini baholash metodlari," O'zbekiston iqtisodiyotining nazariyasi va amaliyoti, 2019, № 4, pp. 112-125.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, "Bank faoliyatining statistik ma'lumotlari," 2021.
5. S. Ahmed, "Innovative Approaches in Banking," International Journal of Banking and Finance, 2022, vol. 10, no. 1, pp. 34-50.
6. T. Johnson, "Measuring Bank Efficiency," Financial Management Review, 2017, vol. 22, no. 2, pp. 89-104.
7. Хорват П. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием.//Проблемы теории и практики управления, 2000, N 4.
8. Хорн Дж.К.Ван. Основы управления финансами. М., Финансы и статистика, 2000.
9. Цимбалов В. М. Основные экономико-математические модели в планировании и управлении. Учеб. пособие. М., ИПКК, 1998.